ენათმეცნიერება Linguistic

გრამატიკალიზაცია და ენის ცვლილების მექანიზმი

ნათია ნემსაძე
ივ.ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
თბილისი, საქართველო
e-mail: natianemsadze@hotmail.com
https://doi.org/10.52340/lac.2026.36.07
SJIF 2026: 8.679

წინამდებარე ნაშრომი განიხილავს გრამატიკალიზაციას — ენის ცვლილების ფუნდამენტურ პროცესს, რომლის დროსაც ლექსიკური ერთეულები და დამოუკიდებელი კონსტრუქციები დროთა განმავლობაში გრამატიკულ ფუნქციებს იძენენ. ***ცნების არსი და ისტორია:*** *ტერმინი პირველად ანტუან მეიემ (1912) შემოიტანა. გრამატიკალიზაცია არ არის უეცარი მოვლენა; იგი მოიცავს სემანტიკურ, მორფოსინტაქსურ და ფონოლოგიურ თანდათანობით ტრანსფორმაციებს.* ***ძირითადი მექანიზმები და პრინციპები:*** *პროცესს ახასიათებს სემანტიკური გაფერმკრთალება, დეკატეგორიზაცია, ფონოლოგიური ეროზია, სავალდებულოობის ზრდა და სუბიექტივიზაცია (ლემანისა და ჰოპერის თეორიებზე დაყრდნობით).* ***კორპუსული კვლევები:*** *გრამატიკალიზაცია ეფექტიანად შეისწავლება რაოდენობრივი და დიაქრონიული კორპუსებით (მაგ., ინგლისური ენის ისტორიული კორპუსები, Google Books Ngram Viewer), სადაც ფიქსირდება გამოყენების სიხშირის ზრდა და კოლოკაციური ცვლილებები.* ***ციფრული დისკურსი:*** *სოციალური მედია აჩქარებს ახალი დისკურსული მარკერებისა და პრაგმატიკული ნაწილაკების (მაგ., because + noun, low-key, literally) ფორმირებას.* ***შუალედური ეტაპი (Bridging Context):*** *ლექსიკური ერთეულები გრამატიკულ ფუნქციებს მყისიერად არ იძენენ. ისინი გადიან გარდამავალ ფაზას (მაგ., ძვ. ინგლისური willan „სურვილი“ შუა ინგლისურის ამბივალენტობა თანამედროვე will მომავალი დროის დამხმარედ), სადაც ძველი და ახალი მნიშვნელობები თანაარსებობს.* ***ენტროპია და კომპლექსური სისტემები:*** *შუალედური ეტაპი ხასიათდება მაღალი ენტროპიით (გაურკვევლობით). ავტორი ილია პრიგოჟინის თეორიაზე (ფლუქტუაცია და ბიფურკაცია) დაყრდნობით მიუთითებს, რომ ენის, როგორც ღია და ადაპტაციური სისტემის ცვლილებები წარმატებით აიხსნება ფიზიკისა და ინფორმაციის თეორიის ცნებებით. ენათმეცნიერებაში ენტროპიისა და პრიგოჟინის თეორიის სინთეზი აჩვენებს, რომ ენობრივი ცვლილებები (როგორიცაა გრამატიკალიზაცია) ქაოსური ან სრულიად შემთხვევითი არ არის; პირიქით, ისინი ღია სისტემის ბუნებრივ თვითორგანიზაციას წარმოადგენენ, სადაც სტაბილურობა გარდამავალი*

ფაზებით (რომლებიც მაღალი ენტროპიით ხასიათდება) ირღვევა და შემდგომში ახალ წონასწორობას პოულობს.

საკვანძო სიტყვები: გრამატიკალიზაცია, სემანტიკური, მორფოსინტაქსური და ფონოლოგიური ტრანსფორმაციები.

გრამატიკალიზაცია არის ენობრივი ცვლილების პროცესი, რომლის დროსაც ლექსიკური ერთეულები და დამოუკიდებელი კონსტრუქციები იძენენ გრამატიკულ ფუნქციებს და დროთა განმავლობაში გადაიქცევიან გრამატიკის უფრო მეტად შეკავშირებულ და სავალდებულო ელემენტებად. ეს ტერმინი პირველად შემოიტანა Antoine Meillet-მა 1912 წელს, რომელმაც გრამატიკალიზაცია განსაზღვრა, როგორც „ავტონომიური სიტყვისთვის გრამატიკული ხასიათის მინიჭება“ [Meillet, 1912:390].

თანამედროვე მიდგომების მიხედვით გრამატიკალიზაცია არც უეცარი და არც მკაცრად ერთმიმართულებიანი პროცესია; იგი წარმოადგენს თანდათანობით ცვლილებას, რომელიც მოიცავს სემანტიკურ, მორფოსინტაქსურ და ფონოლოგიურ ტრანსფორ-მაციებს. Paul Hopper-ისა და Elizabeth Closs Traugott-ის (2003) მიხედვით, გრამატიკალიზაცია არის „პროცესი, რომლის დროსაც ლექსიკური ერთეულები და კონსტრუქციები გარკვეულ ენობრივ კონტექსტებში იწყებენ გრამატიკული ფუნქციების შესრულებას, ხოლო გრამატიკალიზაციის შემდგომ აგრძელებენ ახალი გრამატიკული ფუნქციების განვითარებას“. გრამატიკალიზაციის კვლევა ისტორიული ლინგვისტიკის, კორპუსული ლინგვისტიკისა და ენის გამოყენებაზე დაფუძნებული თეორიების ერთ-ერთ ცენტრალურ მიმართულებად იქცა, რადგან იგი ნათელს ჰფენს ლექსიკონს, გრამატიკასა და ენობრივ გამოყენებას შორის არსებულ დინამიკურ ურთიერთობას.

გრამატიკალიზაციის მექანიზმები

მკვლევრები გამოყოფენ რამდენიმე განმეორებად მექანიზმს, რომლებიც გრამატიკალიზაციის პროცესს ახასიათებს: **სემანტიკური გაფერმკრთალება (semantic bleaching)** — კონკრეტული ლექსიკური მნიშვნელობის თანდათანობითი დაკარგვა; **დეკატეგორიზაცია (decategorization)** — ლექსიკური კატეგორიებისთვის დამახასიათებელი მორფოსინტაქსური თვისებების დაკარგვა; **ფონოლოგიური რედუქცია (phonological reduction)** — ფორმის შემოკლება ან ფონეტიკური ეროზია; **გაფართოება (extension)** — ფორმის გავრცელება ახალ ენობრივ კონტექსტებში; **სავალდებულოობის ზრდა (obligatorification)** — გრამატიკული ფორმის ქონის აუცილებლობის გაძლიერება კონკრეტულ კონსტრუქციაში; **სუბიექტივიზაცია (subjectification)** — ისეთი მნიშვნელობების განვითარება, რომლებიც მეტყველი სუბიექტის დამოკიდებულებასა და პერსპექტივას გამოხატავს.

Christian Lehmann (2015) გრამატიკალიზაციის გასაზომად ექვს პარამეტრს გვთავაზობს: მთლიანობას (integrity), პარადიგმატულობას (paradigmaticity), პარადიგმატულ ვარიაბელობას (paradigmatic variability), სტრუქტურულ მოცულობას (structural scope), შეკავშირებულობას (bondedness) და სინტაგმურ ვარიაბელობას (syntagmatic variability). გრამატიკალიზაციის

პროგრესთან ერთად ფორმები, როგორც წესი, უფრო მჭიდროდ ინტეგრირდებიან გრამატიკულ სისტემაში და ნაკლებად ინარჩუნებენ სემანტიკურ ავტონომიას.

Paul Hopper (1991) გამოყოფს გრამატიკალიზაციის ხუთ ძირითად პრინციპს:

1. **შრეობრიობას (Layering)** — ძველი და ახალი ფორმები თანაარსებობენ;
2. **დივერგენციას (Divergence)** — თავდაპირველი ლექსიკური ფორმა აგრძელებს არსებობას გრამატიკალიზებულ ფორმასთან ერთად;
3. **სპეციალიზაციას (Specialization)** — ფორმა უპირატესად გამოიყენება კონკრეტული ფუნქციებით;
4. **პერსისტენტობას (Persistence)** — თავდაპირველი მნიშვნელობის კვალი კვლავ შესამჩნევია;
5. **დეკატეგორიზაციას (Decategorialization)** — ლექსიკური თვისებების დაკარგვა.

გრამატიკალიზაციის კორპუსული მტკიცებულებები

გრამატიკალიზაცია განსაკუთრებით ხელსაყრელია კორპუსული კვლევისთვის, რადგან მის შედეგებზე რაოდენობრივი დაკვირვება შესაძლებელია.

ძირითადი კორპუსული ინდიკატორებია:

- გამოყენების სიხშირის ზრდა;
- ახალი სინტაქსური გარემოების ათვისება;
- ლექსიკური მნიშვნელობების შემცირება;
- ფონოლოგიური ეროზია;
- კოლოკაციური შეზღუდვების ზრდა;
- მორფოლოგიური ვარიაბელობის შემცირება;
- გრამატიკული სავალდებულოობის ზრდა.

გრამატიკალიზაციის კვლევაში ფართოდ გამოიყენება შემდეგი დიაქრონიული კორპუსები:

- Helsinki Corpus of English Texts;
- Corpus of Historical American English;
- Parsed Corpus of Early English Correspondence;
- Penn-Helsinki Parsed Corpora;
- Google Books Ngram Viewer.

მაგალითად, *be going to*-ის კორპუსული კვლევა შეიძლება მოიცავდეს:

1. პირდაპირი მოძრაობის მნიშვნელობებისა და მომავლის მნიშვნელობიანი გამოყენების სიხშირის შედარებას;
2. კოლოკაციური მოდელების ცვლილებების ანალიზს;
3. ისეთი შემოკლებული ფორმების წარმოშობისა და გავრცელების შესწავლას, როგორიცაა *gonna*.

ეს რაოდენობრივი მოდელები ადასტურებს, რომ გრამატიკალიზაცია არის თანდათანობითი, გამოყენებაზე დაფუძნებული პროცესი და არა ერთჯერადი სტრუქტურული ცვლილება.

გრამატიკალიზაცია ციფრულ კომუნიკაციაში

თანამედროვე ციფრული დისკურსი გრამატიკალიზაციის პროცესზე რეალურ დროში დაკვირვების ახალ შესაძლებლობებს ქმნის. სოციალური მედიის პლატფორმები აჩქარებს ინოვაციური კონსტრუქციების გავრცელებას და ხელს უწყობს ახალი დისკურსული მარკერებისა და პრაგმატიკული ნაწილაკების ფორმირებას.

მაგალითები:

- *because + noun* (*because science*);
- *low-key* წინადადების ზმნიზედად;
- *literally* როგორც გამაძლიერებელი ერთეული;
- *like* როგორც დისკურსული მარკერი.

ეს მაგალითები ცხადყოფს, რომ გრამატიკალიზაცია თანამედროვე ინგლისურში კვლავ აქტიური პროცესია და მისი ეფექტიანი შესწავლა შესაძლებელია ფართომასშტაბიანი ციფრული კორპუსების საშუალებით.

ლექსიკური წყაროდან გრამატიკულ ფორმამდე გადასვლის ქვემოთ მოცემული მოდელები ნათლად ასახავს გრამატიკალიზაციის ძირითად ეტაპებს:

ლექსიკური წყარო	**თავდაპირველი ლექსიკური მნიშვნელობა**	**შუალედური ეტაპი**	**გრამატიკული ფუნქცია**	**თანამედროვე ფორმა**
willan (ძველი ინგლისური)	სურვილი, ნდომა	განზრახვის მარკერი	მომავალი დროის დამხმარე ზმნა	**will**
go	ფიზიკური გადაადგილება	მიზნობრივი მოძრაობის კონსტრუქცია	მომავალი დროის მარკერი	**be going to, gonna**
have	ფლობა, ქონა	ვალდებულების კონსტრუქცია	ნახევრად მოდალური ფორმა	**have to**
do	კეთება, შესრულება	ემფატიკური გამოყენება	დამხმარე ზმნა	**do**
let	ნებართვის მიცემა	ჰორტატიული კონსტრუქცია	შეთავაზების/მოწოდების მარკერი	**let's**

ზემოაღნიშნული ცვლილებები შემდეგი სემანტიკური ტრაექტორიებით შეიძლება აღიწეროს:

- **სურვილი →განზრახვა →პროგნოზი/მომავალი დრო**
- **მოძრაობა →განზრახვა →მომავალი დრო**
- **ფლობა →ვალდებულება**
- **ქმედება →გრამატიკული მხარდაჭერა**
- **ნებართვა →მოწოდება/შეთავაზება**

ეს ტრაექტორიები ასახავს უნივერსალურ ტენდენციას, რომლის მიხედვითაც კონკრეტული, ლექსიკური მნიშვნელობები დროთა განმავლობაში უფრო აბსტრაქტულ და გრამატიკულ ფუნქციებად გარდაიქმნება.

შუალედური ეტაპის მნიშვნელობა

თანამედროვე გრამატიკალიზაციის თეორია ხაზს უსვამს, რომ ლექსიკური ერთეულები გრამატიკულ ფუნქციებს მყისიერად არ იძენენ. ისინი გადიან გარდამავალ ფაზას, რომელსაც

ხშირად **შუალედურ ეტაპს** ან **გარდამავალ კონტექსტს** (*bridging context*) უწოდებენ. Bernd Heine-ის მიხედვით, გარდამავალი კონტექსტი ისეთი ენობრივი გარემოა, რომელშიც თავდაპირველი ლექსიკური მნიშვნელობა და ახალი გრამატიკული ფუნქცია ერთდროულად არის შესაძლებელი.

willan →will

I ეტაპი: ლექსიკური მნიშვნელობა — ნდომა, სურვილი

Drihten, gif þu wilt, þu miht me gehælan.

„უფალო, თუ მოისურვებ, შეგიძლია ჩემი განკურნება.“

ამ მაგალითში *wilt* აშკარად აღნიშნავს „სურვილს“ ან „ნდომას“ და ჯერ კიდევ სრულფასოვანი ლექსიკური ზმნაა.

II ეტაპი: განზრახვა (გარდამავალი კონტექსტი)

I wol yow telle a myrie tale.

ეს წინადადება ორ ინტერპრეტაციას იძლევა:

- „მე მსურს/განზრახული მაქვს თქვენთვის ამბის მოყოლა“;
- „მე მოგიყვებით ერთ მხიარულ ამბავს.“

მნიშვნელობათა ეს თანაარსებობა წარმოადგენს **სემანტიკურ ამბივალენტობას**, რომელიც გრამატიკალიზაციის ერთ-ერთი ძირითადი მექანიზმია.

III ეტაპი: მომავალი დროის დამხმარე ზმნა

It will rain tomorrow. „ხვალ იწვიმებს.“

ამ ეტაპზე ნდომის ან სურვილის მნიშვნელობა მთლიანად გაქრა და *will* მხოლოდ მომავალი დროის მარკერის ფუნქციას ასრულებს.

აღნიშნული ცვლილება შეიძლება ასე შევაჯამოთ:

სურვილი →განზრახვა →პროგნოზი/მომავალი დრო

ეს პროცესი წარმოადგენს **სემანტიკური გაფერმკრთალების** (*semantic bleaching*) კლასიკურ მაგალითს, რომლის დროსაც თავდაპირველი ლექსიკური მნიშვნელობა თანდათან სუსტდება და საბოლოოდ მეორეხარისხოვანი ხდება.

will-ის ევოლუცია შეესაბამება გრამატიკალიზაციის კლასიკურ მოდელს, რომელიც შემუშავებულია Paul Hopper-ისა და Elizabeth Closs Traugott-ის მიერ:

ლექსიკური ერთეული →გრამატიკული ერთეული →კლიტიკა →აფიქსი

თანამედროვე ინგლისურ ენაში *will* გრამატიკული სიტყვის ეტაპზე იმყოფება, თუმცა ჯერ არ ქცეულა აფიქსად. ამასთანავე, თავდაპირველი ლექსიკური მნიშვნელობის კვალი კვლავ შეინიშნება:

- *Will you help me?* — გსურს/თანახმა ხარ დამეხმარო?
- *If you will excuse me...* — თუ ნებას დამრთავთ...
- *He will not cooperate.* — ის უარს ამბობს თანამშრომლობაზე.

ეს მაგალითები ასახავს ჰოპერის **პერსისტენტობის პრინციპს** (*persistence*), რომლის მიხედვითაც, გრამატიკალიზაციის შემდეგაც კი თავდაპირველი მნიშვნელობის ელემენტები გარკვეულ კონტექსტებში შენარჩუნებულია.

გრამატიკალიზაციის პროცესები განსაკუთრებით ხელსაყრელია ენტროპიაზე დაფუძნებული ანალიზისთვის, რადგან ლექსიკური და გრამატიკული მნიშვნელობები ხშირად ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში თანაარსებობს. ამის კლასიკური მაგალითია *willan*-ის განვითარება მომავლობის აღმნიშვნელ დამხმარე ზმნად *will*.

ეტაპი	დომინანტური ფუნქცია	ენტროპიის დონე
ძველი ინგლისური	სურვილი, ნება	დაბალი
შუა ინგლისური	სურვილი + მომავლობა	მაღალი
თანამედროვე ინგლისური	მომავლობის დამხმარე ზმნა	დაბალი

შუალედური ეტაპი, რომელსაც გრამატიკალიზაციის თეორიაში **გარდამავალ კონტექსტს** (*bridging context*) უწოდებენ, მაქსიმალური გაურკვევლობითა და, შესაბამისად, მაღალი ენტროპიით ხასიათდება. ენტროპიის ცნება სულ უფრო მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს ენის ცვლილების თანამედროვე კვლევებში, განსაკუთრებით რაოდენობრივი ლინგვისტიკის, ინფორმაციის თეორიის, კორპუსული ლინგვისტიკისა და ენის, როგორც კომპლექსური ადაპტაციური სისტემის, კვლევის ფარგლებში. ტერმინი პირველად მათემატიკოსმა და ინფორმაციის თეორიის ფუძემდებელმა კლოდ შენონი შემოიტანა 1948 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში *A Mathematical Theory of Communication*. შენონის მიხედვით, ენტროპია სისტემაში არსებული გაურკვევლობის, არაპროგნოზირებადობისა და ინფორმაციული დატვირთვის საზომია.

ლინგვისტიკაში ენტროპია გამოიყენება ენობრივი ვარიაციის რაოდენობრივი შეფასებისა და დროში ენის ცვლილების დინამიკის შესასწავლად. ჩემ ადრინდელ სტატიებში გამოყენებული ნობელის პრემიის ლაურეატის, ილია პრიგოჟინის, მიერ ფიზიკასა და ინფორმაციის თეორიაში დამკვიდრებული ცნებები - ენტროპია და ნეგატიური ენტროპია - სავარაუდოდ მოქმედებს ენაშიც, როგორც ღია სისტემაში, რომლებიც მუდმივად ვითარდება და მოძრაობს. ენის განვითარების პროცესის ახსნა ზოგადად შესაძლებელია პრიგოჟინის თეორიის საფუძველზე. ეს თეორია ზუსტად აღწერს ზემოაღნიშნულ პროცესს, რომელიც შეიძლება შევადაროთ ფლუქტუაციისა (შუალედურ მდგომარეობა) და ბიფურკაციის პროცესებს, რომლებიც აღწერენ ენასა და მეტყველებაში მიმდინარე პროცესებს მაგალითად ამ სტატიაში აღწერილ გრამატიკალიზაციის პროცესს.

წინამდებარე ნაშრომში განხილულია **გრამატიკალიზაცია** — ენობრივი ცვლილების ფუნდამენტური პროცესი, რომლის დროსაც ლექსიკური ერთეულები და დამოუკიდებელი კონსტრუქციები დროთა განმავლობაში გრამატიკულ ფუნქციებს იძენენ.

ლიტერატურა:

1. Bybee, J. (2010). *Language, Usage and Cognition*. Cambridge University Press.

2. Heine, B., & Kuteva, T. (2002). *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge University Press.

3. Hopper, P. J. (1991). “On Some Principles of Grammaticalization.” In E. C. Traugott & B. Heine (Eds.), *Approaches to Grammaticalization*.

4. Hopper, P. J., & Traugott, E. C. (2003). *Grammaticalization* (2nd ed.). Cambridge University Press.
5. Lehmann, C. (2015). *Thoughts on Grammaticalization* (3rd ed.). Language Science Press.
6. Meillet, A. (1912). "L'évolution des formes grammaticales." *Scientia*, 12, 384–400.
7. Traugott, E. C., & Dasher, R. B. (2002). *Regularity in Semantic Change*. Cambridge University Pre
8. ნათია ნემსაძე „ენის ცვლილების მექანიზმი". საერთაშორისო სამეცნიერო ჟურნალი „ინტელექტუალი", #19. გვ.23-28. www.inteleqtuali.ge

Natia Nemsadze
Iv.Javakhishvili State University
Tbilisi, Georgia
e-mail: natianemsadze@hotmail.com
https://doi.org/10.52340/lac.2026.36.07
SJIF 2026: 8.679

Grammaticalization and the Mechanism of Language Change

Abstract

The present paper discusses **grammaticalization**—the fundamental process of language change whereby lexical items and independent constructions acquire grammatical functions over time. **Essence and History of the Concept:** The term was first introduced by Antoine Meillet in 1912. Grammaticalization is not a sudden phenomenon; it involves gradual semantic, morphosyntactic, and phonological transformations. **Core Mechanisms and Principles:** The process is characterized by semantic bleaching, decategorization, phonological erosion, increasing obligatorification, and subjectification (based on the theories of Lehmann and Hopper). **Corpus Studies:** Grammaticalization is effectively studied using quantitative and diachronic corpora (e.g., historical corpora of the English language, Google Books Ngram Viewer), where an increase in usage frequency and collocational shifts are observed. **Digital Discourse:** Social media accelerates the formation of new discourse markers and pragmatic particles (e.g., *because + noun*, *low-key*, *literally*). **The Bridging Context (Intermediate Stage):** Lexical items do not acquire grammatical functions instantaneously. They go through a transitional phase (e.g., Old English *willan* "desire" Middle English ambiguity Modern English *will* as a future auxiliary), where old and new meanings coexist. **Entropy and Complex Systems:** The intermediate stage is characterized by high entropy (uncertainty). Drawing on Ilya Prigogine's theory (fluctuation and bifurcation), the author points out that changes in language as an open, adaptive system can be successfully explained through the concepts of physics and information theory. The synthesis of entropy and Prigogine's theory in linguistics shows that language changes (such as grammaticalization) are not chaotic or entirely random; rather, they represent the natural self-organization of an open system, where stability is disrupted by transitional phases (characterize).

Keywords: grammaticalization, semantic, morphosyntactic, and phonological transformations

რეცენზენტი: პროფესორი ლუდმილა დაცევიჩი